

**SHAXSGA YO'NALTIRILGAN VA INKLYUZIV TA'LIM:
NAZARIY ASOSLARI, AMALIY MEXANIZMLARI VA
RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI**

Baxtiyorova Ziyoda Sanjar qizi

Perfect University II bosqich talabasi

baxtiyorovaziyoda75@gmail.com

Ilmiy rahbar: Abdualimova Mahfuza Safarboy qizi

Perfect University "Gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi

mahfuzaabdualimova09@gmail.com

ORCID.0009-0007-8459-0886

***Annotatsiya:** Maqolada shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda amaliyotga joriy etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot xalqaro hujjatlar, ilmiy manbalar va O'zbekistonning me'yoriy-huquqiy bazasini tematik tahlil qilishga asoslangan. Natijada to'rtta asosiy mavzu aniqlandi: ikki yondashuvning konseptual yaqinligi, universal dizayn, differensiatsiya va individual ta'lim rejasi kabi pedagogik mexanizmlar, tashkiliy shart-sharoitlar, shuningdek, joriy etishdagi to'siqlar. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning pedagogik yadrosi ekani, uning samaradorligi esa o'qituvchi tayyorgarligi, ko'makchi xizmatlar va oila bilan hamkorlikka bog'liqligi ko'rsatildi. Maqola oxirida amaliy tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, inklyuziv ta'lim, differensiatsiya, universal dizayn, individual ta'lim rejasi, maxsus ta'lim ehtiyojlari, O'zbekiston.*

Abstract: *The article examines the theoretical foundations of learner-centred and inclusive education, the relationship between them, and the mechanisms for putting them into practice. The study is based on a thematic analysis of international documents, scholarly literature and the regulatory framework of Uzbekistan. Four main themes were identified: the conceptual closeness of the two approaches; pedagogical mechanisms such as universal design for learning, differentiation and individualised education plans; organisational conditions; and barriers to implementation. The findings suggest that the learner-centred approach forms the pedagogical core of inclusive education, and that its effectiveness depends on teacher preparation, support services and partnership with families. Practical recommendations are provided at the end of the article.*

Keywords: *learner-centred education, inclusive education, differentiated instruction, universal design for learning, individualised education plan, special educational needs, Uzbekistan.*

Аннотация: *В статье анализируются теоретические основы личностно-ориентированного и инклюзивного образования, их взаимосвязь и механизмы практической реализации. Исследование опирается на тематический анализ международных документов, научной литературы и нормативно-правовой базы Узбекистана. Выделены четыре основные темы: концептуальная близость двух подходов; педагогические механизмы, такие как универсальный дизайн обучения, дифференциация и индивидуальный образовательный план; организационные условия; барьеры внедрения. Показано, что личностно-ориентированный подход составляет педагогическое ядро инклюзивного образования, а его*

эффективность зависит от подготовки учителей, службы поддержки и сотрудничества с семьёй. В конце статьи даны практические рекомендации.

Ключевые слова: *личностно-ориентированное образование, инклюзивное образование, дифференцированное обучение, универсальный дизайн обучения, индивидуальный образовательный план, особые образовательные потребности, Узбекистан.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimlarining asosiy muammolaridan biri – har bir o'quvchiga sifatli va adolatli ta'lim olish imkonini berishdir. YUNESKOning «Hamma uchun ta'lim» tamoyiliga ko'ra, ta'lim tizimi o'quvchilarning jismoniy, intellektual, ijtimoiy, madaniy va til xususiyatlaridan qat'i nazar, ularning barchasini qamrab olishi lozim (UNESCO, 2020). Bu talab inklyuziv ta'limni xalqaro ta'lim siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylantirdi. Inklyuziv ta'lim g'oyasi xalqaro darajada Salamanka bayonoti (UNESCO, 1994) va Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiya (UN, 2006) orqali mustahkamlandi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limni faqat o'quvchilarni umumiy sinfga joylashtirish deb tushunish amaliyotda yetarli natija bermasligi ko'rsatilgan: asosiy masala o'quvchilarning sinfda jismonan bo'lishi emas, balki ularning o'rganishda haqiqiy ishtirok etishi va muvaffaqiyatga erishishidir (Ainscow, 2020).

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari esa Dyui va Rojers asarlariga borib taqaladi. Bu yondashuvda o'quvchining tajribasi, qiziqishi va faolligi o'quv jarayonining markazida turadi. Vygotskiy ijtimoiy o'zaro ta'sir va «yaqin rivojlanish zonasi» haqidagi qarashlari orqali bu yondashuvga psixologik asos yaratdi.

O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar, xususan, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun (2020), «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun (2020) va 2030-yilgacha xalq ta'limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasi (PF-5712, 2019) inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun huquqiy zamin yaratdi. Tadqiqotning maqsadi – shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv ta'limning o'zaro bog'liqligini nazariy jihatdan asoslash hamda ularni amaliyotda uyg'unlashtirish mexanizmlari va shartlarini aniqlashdir.

Metodlar. Tadqiqot dizayni. Tadqiqot sifat yondashuvida, nazariy-tahliliy sharh va hujjatlar tahlili dizaynida bajarildi. Bunday dizayn tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va turli manbalardagi qarashlarni tizimlashtirish uchun mos keladi.

Manbalarni tanlash. Tahlil uchta guruh manbalarni qamradi: (1) xalqaro hujjatlar (Salamanka bayonoti, Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiya, YUNESKOning global monitoring hisoboti); (2) shaxsga yo'naltirilgan, inklyuziv va differensial ta'lim bo'yicha asosiy nazariy va empirik ilmiy asarlar; (3) O'zbekiston Respublikasining ta'lim va nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlariga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari. Manbalarni tanlash mezonlari: mavzuga bevosita aloqadorlik, nufuzli nashrdan yoki rasmiy hujjat bo'lishi, hamda ilmiy asoslanganlik. To'liq ro'yxat maqolaning oxirida keltirilgan.

Tahlil usuli. Matnlar tematik tahlil bosqichlari bo'yicha o'rganildi: matnlar bilan tanishish, dastlabki kodlarni ajratish, kodlardan mavzular hosil qilish, mavzularni qayta ko'rib chiqish va nomlash. Natijada to'rtta asosiy mavzu shakllandi. Mavzularning ishonchliligini oshirish uchun har bir xulosa kamida ikki mustaqil manba bilan solishtirildi.

Cheklovlar. Tadqiqot yangi birlamchi ma'lumotlar (so'rov, kuzatuv, intervyu) to'plamagan, shu sababli olingan xulosalar nazariy va tahliliy xarakterga ega bo'lib, mahalliy sharoitda empirik tekshiruvni talab qiladi.

Natijalar. Birinchi mavzu: ikki yondashuvning konseptual yaqinligi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv ta'lim umumiy qadriyatlarga tayanadi: har bir o'quvchining noyobligini tan olish, uning ovozi va tanlovini hisobga olish, o'rganishni ijtimoiy jarayon sifatida tushunish. Farq shundaki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosan o'qitish metodologiyasiga, inklyuziv ta'lim esa tizimli tenglik va ishtirokka urg'u beradi. Inklyuziv pedagogika konsepsiyasida o'quvchilarni «oddiy» va «maxsus» guruhlariga bo'lish o'rniga, hamma uchun mo'ljallangan, har kimga moslasha oladigan o'qitish taklif etiladi.

1-jadvalda an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan inklyuziv modellar asosiy mezonlar bo'yicha taqqoslangan.

1-jadval. An'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan inklyuziv modellarning taqqoslanishi

Mezon	An'anaviy (o'rtacha o'quvchiga mo'ljallangan) model	Shaxsga yo'naltirilgan inklyuziv model
O'quvchiga qarash	Yagona me'yorga moslashishi kerak bo'lgan ob'ekt	Noyob ehtiyoj, qiziqish va imkoniyatlarga ega sub'ekt
O'qituvchi roli	Bilim uzatuvchi	Fasilitator, murabbiy, hamkorlikdagi jamoa a'zosi
Kontent va metod	Yagona dastur, yagona sur'at	Bir nechta taqdim etish, ishtirok va ifodalash yo'llari

Mezon	An'anaviy (o'rtacha o'quvchiga mo'ljallangan) model	Shaxsga yo'naltirilgan inklyuziv model
Baholash	Asosan solishtirma, yakuniy	Shaxsiy o'sishga asoslangan, formativ va moslashuvchan
To'siqlarga munosabat	Muammo o'quvchida deb qaraladi	To'siq muhit va tizimda deb qaraladi
Ota-onalar	Axborot oluvchi	Qaror qabul qilishda teng sherik

Muhokama. Olingan natijalar ishchi taxminni qo'llab-quvvatlaydi: shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning amaliy pedagogik yadrosi sifatida ishlaydi. Agar inklyuziya faqat tashkiliy (o'quvchini umumiy sinfga qo'shish) chora sifatida qaralsa, o'qitishning mazmuni va usuli o'zgarmay qoladi, natijada o'quvchi sinfda «bor», lekin o'rganishda «ishtirok etmaydi». Aksincha, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga tayangan inklyuziv sinfda har bir o'quvchining o'rganish yo'li hisobga olinadi.

Natijalarning muhim jihati shundaki, universal dizayn va differensiatsiya bir-birini to'ldiradi. UDL tizimli to'siqlarni oldindan kamaytiradi, differensiatsiya va individual reja esa qolgan alohida ehtiyojlarni qoplaydi. Bu fikr inklyuziv pedagogikaning «hamma uchun» yondashuviga mos keladi.

Xulosa. Shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv ta'lim bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o'zaro to'ldiruvchi yondashuvlardir: birinchisi o'qitishning pedagogik mantig'ini, ikkinchisi esa tenglik va ishtirokning tizimli kafolatini ta'minlaydi. Ularni uyg'unlashtirishning amaliy mexanizmlari ta'limning universal dizayni, differensial o'qitish,

individual ta'lim rejasi va hamkorlikdagi o'qitishdir. Bu mexanizmlarning samaradorligi o'qituvchi tayyorgarligi, ko'makchi xizmatlar, to'siqsiz muhit va oila bilan hamkorlikka bog'liq. Kelgusida mahalliy sharoitda empirik tadqiqotlar o'tkazish ushbu xulosalarni aniqlashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil, O'RQ-641-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida».
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida».
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida».
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qarori «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida».

7. Shomahmudov R. Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim: uslubiy qo'llanma. Toshkent.
8. Gaynutdinova L. R. (2022). Alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash usullari: metodik tavsiya. Toshkent.